

МЕТАФІЗИЧНЕ ВЧЕННЯ І. ГІЗЕЛЯ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ XVII–XVIII ст.

В статті розглядається метафізичне вчення у філософії І. Гізеля, яке відображає погляди мислителя на низку проблем та були актуальними для західноєвропейської філософії XVII–XVIII ст. Серед них можна виокремити, зокрема, питання про природу та розподіл сутнього, проблему універсалій, матерії та форми. Осмислення даних проблем, порушених в трактаті, потребує глибокого проникнення, адже лише таке проникнення дає змогу з'ясувати витоки у філософському курсі метафізичної побудови, створеної І. Гізелем на основі поширених на той час теоретичних напрацювань відомих вчених.

Ключові слова: сутність (властивості сутнього – *passiones entis*), існування, матерія, форма.

І. Гізель був людиною своєї доби, однак помітно випереджав свою епоху в сфері ідей. Його продукування ідей, мислення відображають головні духовно-культурні новації, які висвітлюються в політиці, культурному житті, філософській рефлексії. Вже в той час І. Гізель приймав активну участь в розвитку православ'я, що прослідковується в полеміці з католиками разом з доповненням до християнського вчення аргументами розуму та використання філософії до богословської проблематики. Аргументації філософа відображені в курсі філософії "Твір про всю філософію" (*Opus totius philosophiae*). Нині праця філософа зберігається в ІР НБУВ та складається з чотирьох частин: логіки (арк. 2–278), фізики (арк. 279–618), метафізики (арк. 619–644), та міркувань (*disputationes*) про Бога та ангелів (арк. 645–677). Зміст курсу побудований таким чином, що богословські-філософські питання про Бога та його атрибути, сутність ангелів розглядалися філософом як завершальний цикл про філософію. Курс І. Гізеля, прочитаний у першій половині XVIII ст. висвітлює основні тенденції стилю мислення свого часу та постає необхідним теоретичним фундаментом для викладу християнського світобачення в раціонально-дискурсивному, аристотелівському вимірі. Важливий факт, що засвідчує актуальність дослідження творчості І. Гізеля є наявний великий обсяг праць, які представлено на сьогоднішній день науковій громадськості й широкому загалу видання філософських та богословських текстів мислителя, що в свою чергу, представляє новий підхід до вивчення інтелектуальної історії ранньомодерної доби та дає змогу розкрити вчення філософа в новому ракурсі.

Західноєвропейська філософія XVII–XVIII ст. створює свої метафізичні системи, котрі базуються на досягненнях античної метафізики та на вченнях Фоми Аквінського, Йонса Дунса Скота, Франциска Суареса, та інших, піднімаючи та розвиваючи питання буття до найвищого рівня.

Найпотужніші доктрини: томізм, скотизм, оккамізм довгий час систематизувалися, розвивалися в європейських університетах та до сих пір складають спадщину для наступних інтелектуальних епох. Досліджуючи метафізичні проблеми, І. Гізель не міг осторонь обійти здобутки західно-

європейських вчених. Щоб простежити вплив ідей попередників у пошуках істини треба зрозуміти, яке місце відвести трактатові І. Гізеля, визначити міру його значущості в межах ранньомодерної традиції і дати уявлення про потенціал філософських пошуків філософа. Тому слід хоча б коротко зупинитися на основних аспектах метафізичного вчення І. Гізеля.

Безсумнівно, аристотелізм в філософії І. Гізеля відіграє неабияку роль. Всі роботи Аристотеля такі як "Метафізика", "Про душу", "Фізика", "Нікомахова етика", "Політика" і т. п., а разом схоластичний фундамент думки представляють вплив натуралізму та античного інтелектуалізму, адже ніхто із представників ранньомодерної доби не був вільним від аристотелізму повністю, оскільки філософські ідеї, термінологія Аристотеля дуже глибоко вкорінюється в європейській культурі. Так само як Альберт та Фома Аквінський, І. Гізель вважав, що філософія Аристотеля повинна бути використана для цілей християнського богослов'я, християнський аристотелізм має право на існування в проявах актуальних запитів тодішнього суспільства. Принаймні підтвердженням цього є фундаментальні праці І. Гізеля "Твір про всю філософію" та "Мир з Богом чоловіку", та проблеми, котрі філософ торкається в своїх дослідженнях. За методом міркування, стилю міркувань І. Гізель визнає Аристотеля авторитетом у філософських питаннях, цитуючи його, використовуючи думку Аристотеля як аргумент. Розкриваючи зміст метафізики І. Гізель, подібно як Д. Скот акцентує увагу на тих питаннях, на яких зосереджувався Аристотель: буття та суще, сутність, форма та матерія, природа та свобода, Бог та світ.

Найвище суще – Бог Аристотеля є чистою формою та першодвигуном, ціллію для всього іншого. Бог Аристотеля, є чисте мислення, мисляче саме себе. Бог Аристотеля як першодвигун, імманентний природі, а не трансцендентний, раціонально виводить її початок та завершення. Тому філософію Аристотеля можна називати натуралістичною, а його богослов'ям – "раціональним" богослов'ям. Оскільки це богослов'я, за Аристотелем, раціональна наука про суще, то воно водночас є метафізика. Така інтерпретація у філософію Аристотеля необхідний нам для розуміння співвідношення богослов'я та метафізики у Дунса Скота. Адже багато того, що ми побачимо, відноситься до Аристотеля, відноситься до Дунса Скота та в певній мірі І. Гізеля. Перш за все, це тлумачення метафізики як науки загальної, предметом котрої являється сутне як таке, яке спільне для бога та створінь, незалежно від того, якого воно роду. Отже, метафізика має своїм предметом всі види буття, і буття Бога, так як Бог, відповідно І. Гізелью та Д. Скота, є сутне безкінечне та абсолютне. Відповідно в певному аспекті, а саме в аспекті свого буття, Бог може розглядатися як об'єкт або предметом метафізики, а це в свою чергу може означати, що в певній своїй частині метафізика співпадає з богослов'ям, що здавалось би відповідає позиції Аристотеля. Адже довгий час середньовічна метафізика мала релігійний акцент, зводилась до теології, де перше начало Бог як перше начало приймається на віру, а не стверджується шляхом доведення. Представник

середньовіччя Фома Аквінський використовує основні поняття Аристотеля (сутність, існування, матерія, форма тощо), надаючи їм християнського змісту, тому Бог, на думку філософа, представляє в собі єдність сутності і існування, окремі ж речі існують завдяки їх причетності до Бога. Метафізика досліджує підстави всього суцього та проникає в першу причину – абсолютне буття Бога.

Що ж стосується І. Гізеля, подібне трактування можна пояснити релігійною ситуацією в Україні кінця XVI – початку XVII ст. Релігійна війна охопила всю Європу. Тому релігійне протистояння між католиками, протестантами та православними створювало неймовірний поштовх для вироблення метафізичної традиції. Тоді як для православної, більше протестантської теології характерне визнання метафізики принципово негативною наукою, яка не приводить до спасіння душі, а тільки відволікає від правильного пошуку істини. Лише у католицькому середовищі потужні теологічно-метафізичні системи Альберта Великого, Томи Аквінського та Йонаса Дунса Скота набували розвитку.

Вищі школи православного спрямування, в тому числі Києво-Могилянська академія усвідомлюють необхідність відповіді на цей потужний інтелектуальний виклик.

Дуже вагомим внеском та цікавою інтерпретацією І. Гізеля для філософської думки того часу є питання про природу та розподіл сутнього. На його думку "сутнє як те, що існує, має істинні й реальні властивості або явища, але невіддільні від нього за природою речі" [1]. Такими властивостями або явищами сутнього він виділяє єдине, істинність та добро, природне існування яких аргументується посиланнями на Аристотеля. До компетенції метафізики І. Гізель відносив докази існування Бога через такі властивості як істинність, єдине, благо – "трансценденталії" (поняття Д.Скотта), та інші його атрибути. Єдине І. Гізель визначає наступним чином:

1. "Це те, що не має поділу, оскільки воно є неподільним, є єдиним".
2. Єдине не додає до сутнього нічого реального та позитивного.
3. Єдине як таке – це одне, а осягнути єдине як таке, що існує, – це зовсім інше.
4. Єдине є нічим іншим, к неподільним сутнім, бо те, що називається "єдиним", є не лише неподільним у собі, але й одночасно відділеним від усього іншого.
5. П'ять родів єдностей, а саме: трансцендентальна, категорична, кількісна, формальна та універсальна [2]:
 - а) трансцендентальна є та, що насамперед збігається з сутнім, оскільки воно є таким, що існує, і з іншими речами, оскільки вони є сутніми;
 - б) категоричною є та, яка з буттям властивостей дискретної кількості, так що з такої складної єдності виникає ця дискретна кількість або число;
 - в) кількісною є та, яка серед численно менших надає природі комунікативності, або яка йде за індивідуальною різницею всякої природи, хоч та природа, кількісно одна може бути комунікативною для багатьох супозитів;

г) формальною є та, що йде за формальним значенням кожної речі і абстрагується як від універсальної так і від кількісної.

Добре є властивістю сутнього, як і "єдине" та "істинне". Ним є все, що є або може бути, принаймні оскільки воно може бути. Воно узгоджується з божим розумом і тому є істинним, а крім того, узгоджується з божою волею й тому є добрим".

Порядок між трьома простими властивостями, І. Гізель пояснює так: "Першим у ряді є "єдине", другим "істинне", а третім – "добре". І справді, те, що "єдине є першою властивістю. Очевидно, бо воно відповідає сутньому мірою досконалості (*absoluto*), а істинне є та "добре" – мірою оціненості (*respectivi*), звичайно, в ряді щодо інтелекту та прагнення. Бо те, що є досконалим, в ряді передує оціненому (*respectivum*), а істинне є ранішим від доброго, тому що між цими афектами зберігається та сама підпорядкованість, яка спостерігається між розумом та волею Але розум, оскільки він пізнає все як значення "істинного" є ранішим від волі, яка займається "добрим" [3].

Схоластичне вчення про "*passiones entis*" ("властивості сутнього") чи вчення про "трансценденталії" ще Боецій визначив в трактаті "Про благість субстанцій. Філософ зазначав про те, що будь-яке сутнє, настільки сутнє, яке володіє властивостями єдності, блага та істинного. Пізніше ці властивості названі як "*passiones convertibiles*" ("оборотними властивостями), до яких і додалися *passiones disiunctae* ("відокремлені властивості"), а саме: "кінецьність" та "безкінечність", "необхідність" та "контингентність", які охоплюють сутнє, але розділяють його між собою. В свою чергу, властивості проєктуються на Бога як найвищу істоту. Таким чином, Бог повинен розумітись настільки ж благим, істинним та єдиним.

Тоді як "*passiones disiunctae*" розділялись між Богом та творінням. Атрибути Бога – безкінечність та необхідність, а творінь – конечність та контингентність. Такі властивості, як "оборотні" та "відокремлені", поєднуючись у Бога, створювали розуміння як безкінечно благаго, необхідно єдиного та необхідно істинного, що показували головні метафізичні характеристики Бога, що виникають із самого Бога, розуміння як Сутнього. У Томи Аквінського, як відомо, сутність та існування розрізняються реально. Таким чином, І. Гізель, викладаючи томістський і скотистський інтерпретації на проблему сутності й існування, схиляється до скотистського обґрунтування.

Розглядаючи поняття матерії, яке походить від Аристотелівського визначення матерії як щось такого, що не є ані суттю речі, ані чимось кількісним, ані чимось якісним, ані будь-чим, що характеризує суще, вчені спиралися на дане визначення. Так, Дунс Скот обґрунтовує те ж саме, тобто що перша матерія є сущим. Такої ж думки дотримується не менш відомий вчений Франциско Суарес, стверджуючи, що перша матерія має свою власну сутність, відмінну від сутності форми, і своє власне існування, інакше вона не являла б собою щось реальне. Щодо позиції І. Гізеля, то філософ характеризує першу матерію як сущісний акт, погоджуючись з вище названими відомими мислителями, які у своєму розумінні першої матерії спиралися на визначення, дане Аристотелем.

Для позначення ідеї внутрішньої єдності буття при розумінні світу як деякої цілісності використовується філософська категорія субстанції. Філософський зміст категорії субстанція (від лат. "substantia" – "сутність", "дещо, що лежить в основі"), що позначає внутрішню єдність різноманіття речей світу, визначається ідеєю абсолютної самодостатності, автономності існування й ідеєю першоначала всього, що існує. Визнано, що в схоластичній філософії будь-яка емпірично дана субстанція, у тому числі й людина, розумілася як складене (compositum) з матерії і форми. Кожен з цих названих елементів субстанційної єдності вважався так званою неповною субстанцією (substantia incompleta), тобто такою, що існує не сама по собі, а як частина повної субстанції або тієї чи іншої живої чи неживої речі. Таким чином, І. Гізель розуміє першу матерію, яка є суцільним актом (esse actum entitativum), тобто є неповною субстанцією, та розглядається як до певної міри актуалізована, бо містить відповідний собі ступінь буття. Я. Стратій трактує розуміння І. Гізеля наступним чином: "для того щоб вона стала досяжною для спостереження, вона повинна бути визначеною акциденціями, тобто мати кількісні, якісні характеристики, місце перебування, в'язок з іншими субстанціями, а це означає – бути визначеною формою, бо саме від форми походять зазначені характеристики, і завдяки формі матерія стає індивідуальною річчю, яка відрізняється від усіх інших речей, а також класифікується в межах певного роду й виду. Тому І. Гізель, представляє своє розуміння, з одного боку, як quidditas (щойність), як natura, тобто як сутність, котра, якщо її розтягнути до універсальності, відображає сутність буття виду, відповідає рівню виду, тобто визначає душу людини як такої; а з другого – ця ж таки душа, якщо її стягнути до індивідуальної форми, репрезентує сутність буття окремої людини, що формує конкретне тіло, керує ним і в міру свого розгортання як першого акту здійснює становлення індивідуальної людської особистості" [4].

Не менш важливою є проблема універсалій. Зазвичай питання про універсалії сприймається виключно як проблема середньовічної філософії, адже саме в цю добу набирає обертів дискусії про загальні питання (універсалії), та не представляє, здавалось би, ніякого інтересу в наш час, коли схоластика в її класичному розумінні давно вже являється далеким минулим. Однак часто філософи попередніх епох формулювали актуальні і по сьогоднішній день вічні проблеми на мові своєї епохи. Саме тому вони і здаються застарілими і здаються такими, хоча насправді застаріла лише форма, але ніяк не зміст. А от щодо питання: як вони виникають, до сих пір існують суперечності. Дехто переконаний, що поза світом, у свідомості Бога, інші – в самому світі, треті – як форми нашої свідомості. Проблема універсалій піднімає важливе питання: чи існує в реальному, об'єктивному бутті дещо загальне, сутнісне, закономірне чи навпаки об'єктивна реальність виглядає як набір ніяким чином не пов'язаних незбагнених одиничних предметів, які раціонально не описати і все закономірне, весь світ з його законами, правилами, пропорціями повністю весь в людській свідомості? Відповідно позиція, яка проголо-

шує, що світ осмислений, оформлений існує лише в людській свідомості характерна для номіналіста, а той, який існує об'єктивно – для реаліста. Номіналізм в своєму логічному розвитку розвиває суб'єктивістську філософію, тоді реалізм – об'єктивістську. Як ми можемо побачити ці дві позиції дискутують до сьогоднішніх днів, дискусії між номіналізмом та реалізмом не закінчилися в середньовіччі і продовжується, однак в контексті іншої культури, на запит тих актуальних питань, які виникають в рамках сучасної епохи, перетворивши спір про раціональність світу.

I. Гізель як людина своєї епохи ставить притаманні тому часові питання: про онтологічний статус універсалій. Питання про універсалії включає в себе великий комплекс окремих філософських питань, та розглядаються у різних філософських дисциплінах та порушує такі проблеми, як проблема співвідношення єдиного і множинного; проблема абстрактного і конкретного; співвідношення мислення і буття. Одним з головних завдань вченого відповісти на питання про статус універсалій, зрозуміти, що представляє реальність побачена крізь призму логічних структур, взаємовідношення сутностей, що відповідають значенням одиничних і загальних понять.

Можемо представлену I. Гізелем позицію кваліфікувати як поміркований реалізм. Адже важливість концепції полягає у тому, що універсалії на певний спосіб існують у реальності, представлені в сутності (*essentia*) речей. Однак ця позиція є достатньо поміркованою, бо природа *secundum se* не має позитивної (тобто справжньої) загальності, адже реально не існує чогось, чому ми б могли приписувати загальні предикати, однак існує щось, що позбавлене одиничних предикатів.

Отже за I. Гізелем, універсалії не мають реального буття, однак мають реальне розрізнення і може бути справжнім реальним (*distinctio realis proprie*), яке виникає між такими сущими, які можуть бути віддільні, тобто одне з них може існувати без іншого, або з яких одне є принципом для іншого. Якщо проаналізувати позицію I. Гізеля, можна побачити, що вона є близькою до томіста Томаза де Віо Каєтана (кардинала Каєтана) (*Caetano*), що зауважив М. Симич у праці "Проблема розрізненя універсалій у філософському курсі Інокентія Гізеля". Томаз де Віо Каєтан був впливовою особою на той час, який коментував твори Томи Аквінського [5].

Таким чином, позиція I. Гізеля ґрунтується на принципах Бог-Людина-Всесвіт. Філософ розглядає устрій світу, шляхи його пізнання, призначення людини у світі. З іншого боку, звернення I. Гізеля до класичних зразків є для нього певною мірою засобом критики сучасності, з іншого боку, спробою поєднати та узгодити різноманітні елементи минулого, адже позиція філософа передбачає вибіркове ставлення до минулого, де він надає пріоритет класичним зразкам перед пізнішими надбаннями. Дослідження творчого доробку I. Гізеля потребує необхідності, насамперед, враховувати статус знання, наукових директив, притаманні цій добі. Важливими для цього є економічні, соціальні та ідеологічні передумови існування наукових установ, інтелектуалів, викладачів. Можна зауважити, що творчість I. Гізеля визначала та закріпила свої світоглядні позиції

у координатах сучасних європейських теолого-політичних дискусій та створила комунікативну систему в межах західноєвропейської філософії ранньомодерної доби.

1. Праця із загальної філософії. Метафізичний трактат. Про природу метафізики та про явища або поділ сутнього // Український культурологічний альманах. Україна: Філософський спадок століть. Хроніка 2000. – К., 2000. – Вип. 37–38. – С. 291. 2. Там само. – С. 294–295. 3. Там само. – С. 294. 4. *Стратій Я. М.* Інтерпретація проблеми сутності душі та її здатностей у "Трактаті про душу" Інокентія Гізеля // Інокентій Гізель. Вибрані твори : у 3 т. : зб. статей сучасних українських та зарубіжних учених. – К. ; Львів : Свічадо, 2010. – С. 56. 5. *Микола Симчич.* Проблема розрізнені універсалій у філософському курсі Інокентія Гізеля // Інокентій Гізель. Вибрані твори : у 3 т. : зб. статей сучасних українських та зарубіжних учених. – К. ; Львів : Свічадо, 2010. – С. 83–102. 6. Історія філософії України : хрестоматія / упоряд. М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – К. : Либідь, 1993.

Надійшла до редколегії 15.03.13

Я. Ю. Угляр

МЕТАФИЗИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ И. ГИЗЕЛЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ XVII–XVIII вв.

В статье рассматривается метафизическое учение и отображает взгляды мыслителя на ряд проблем, которые были актуальными в западноевропейской философии XVII–XVIII ст. вв. Среди них можно выделить вопрос о природе и распределения сущности, проблему универсалий, материи и формы. Осмысление данных проблем, затронутых в работе, требует глубокого проникновения, ведь такое проникновение дает возможность выявить истоки в философском курсе метафизического построения созданной И. Гизелем на основе распространенных на то время теоретических наработок известных учених.

Ключевые слова: сущность (свойства сущности – *passiones entis*), материя, форма.

Ya. Yu. Uglyar

GIZEL'S METAPHYSICAL STUDIES IN THE CONTEXT OF WESTERN EUROPEAN PHILOSOPHY OF XVII–XVIII CENTURIES

The article is devoted to the metaphysical studies in Gizel's philosophy which represents the scientist's views of the problems that were topical in Western European philosophy in XVII–XVIII ages. Among them the question of essences distribution, the issues of universals, substance and form can be singled out.

Keywords: essences (properties essences *passiones entis*) matters, form.